

ՀՏԴ 3231:37(479.243)

Պատմություն

ՎԵՐՍՏԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐՈՐՅԱ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ ԱՐՅԱԽԻ ՄԱՅՐ ԲՈՒՎԻ ԴԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Մինք ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Արցախյան շարժում, բուհ, Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտ, գաղափարական պայքար, ինքնապաշտպանության ուժեր, քաղաքական գործ, պրոֆեսորադասախոսական կազմ:

Ключевые слова: Арцахское движение, вуз, Степанакертский пединститут, идеологическая борьба, оборонительные меры, военное дело, профессорско-преподавательский состав.

Keywords: the Artsakh movement, high school, Stepanakert pedagogical Institute, Ideological fight, self-defence forces, military science, staff.

М. Арутюнян

Еще раз о роли вуза Арцаха в национально-освободительной борьбе

Коллектив Степанакертского пединститута на передовой линии идеологического фронта боролся за независимость и свободу Арцаха разными способами. Для того, чтобы объединить усилия и систематизировать действия студенчества, в институте были созданы подпольные сообщества и объединения, которые проводили активную идеологическую работу. Более 400 студентов и многие преподаватели отправились на поле боя, чтобы отдать свой гражданский долг Родине, 70 из которых – ценой собственной жизни.

М. Harutyunyan

Once again about the Role of Arstakh University in the National Liberation Struggle

The staff of Stepanakert Pedagogical Institute fighting for the independence and freedom of Artsakh at the ideological forefront used different types and means of struggle. In order to join efforts and organize students' activities, to ensure active ideological work, there were underground communities and associations formed in the Institute. More than 400 students and many lecturers went on the battlefield to discharge their civic duty, 70 of them at the cost of their lives.

Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի կողմից գաղափարական ճակատի առաջնագծում, պայքարի տարբեր ձևերով ու միջոցներով, մարտնչել է հանուն Արցախի անկախության և ազատության: Ուսանողության գործողությունները համակարգելու և ջանքերը համախմբելու նպատակով ինստիտուտում ստեղծվեցին ընդհատակյա կազմակերպություններ և միություններ, որոնք գաղափարաքարոզական եռանդուն աշխատանք էին ծավալել: Հայրենիքի պաշտպանության նպատակով ավելի քան 400 ուսանողներ և քաղաքից դասախոսներ մարտադաշտ ելան ու իրենց հայրենասիրական ու քաղաքացիական պարտքը կատարեցին, նրանցից շուրջ յոթ տասնյակ նվիրյալներ՝ իրենց կյանքի գնով...

Մեր նախորդ հրապարակումներում հատկանշել ենք, որ Արցախի մայր բուհի, ինչպես յուրաքանչյուր կայացած բարձրագույն ուսումնական հաստատության, առաջնահերթ գործառույթներից են ոչ միայն ժողովրդական տնտեսության, կրթության, գիտության ու մշակույթի և պետության կյանքում կարևոր նշանակություն ունեցող այլ ոլորտների համար մասնագետներ պատրաստելը, այլ նաև ազգային գաղափարախոսության ձևավորմանը, հասարակական գիտակցության աճին, իսկ հարկ եղած դեպքում նաև հայրենի պետության պաշտպանության գործին ըստ ամենայնի նպաստելը: Այս տեսակետից, այն գտնվեց իր կոչման բարձրության վրա, անմնացորդ մասնակցեց հանուն ժողովրդի ազատության ու անկախության մղվող պայքարին և հիշարժան ձեռնարկումներով հարստացրեց ազատագրական պայքարի տարեգրության էջերը¹:

Ազգային ազատագրական պայքարի նորոյա փուլին Արցախի մայր բուհի մասնակցության, դասախոսական և ուսանողական անձնակազմերի հայրենասիրական գործունեության մասին վերջին տարիներին լույս են տեսել որոշակի հրապարակումներ, որոնք այսօր ստացել են սկզբնաղբյուրային նշանակություն թեմայի համապարփակ ուսումնասիրության համար: ԱրՊՀ պաշտոնաթերթում Շարժման 10-ամյակի առթիվ տպագրվել են մի շարք նյութեր, որոնցից կարելի է առանձնացնել Ս. Խանյանի², Լ. Գրիգորյանի¹ հրապարակումները: Պատմության ամբիոնի դասախոս Ռ. Բալայանի

¹ Ազգային ազատագրական նորոյա պայքարում Արցախի մայր բուհի դերի մասին. - Մերոպ Մաշտոց Համալսարանի «Լրատու» (Գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու), Եր., «Լիմուշ», 2015, էջ 93-105(տես նաև ստորև՝ 9-րդ և 16-րդ ծանոթագրությունները):
² Խանյան Սոկրատ, Արցախի պետական համալսարանը ազգային ազատագրական պայքարում: Տես «Արցախի համալսարան» (ԱրՊՀ պաշտոնաթերթ), փետրվար-մարտ, 1998 թ.: Նույնը տես՝ Ազգային-ազատագրական պայքարի թեմ օջախը, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), Ստեփանակերտ, 2007, էջ 3-6:

հրապարակման մեջ ներկայացված են ուսանողների մասնակցության առանձին դրվագներ²: Թեմայի ուսումնասիրությունն իր շարունակությունն է գտել դեպքերի մասնակից-պատմաբանի այլ հրապարակումներում³: Ուշագրավ տեղեկություններ կան Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի նախկին ռեկտոր Սերգեյ Սարգսյանի հոդվածում⁴:

Շարժման ակտիվիստներից մեկի՝ Համլետ Գրիգորյանի օրինակով մայր բուհի անձնակազմի մասնակցության հետաքրքիր մանրամասներ կարելի է գտնել Հ. Աբրահամյանի գրքում⁵:

ԱրՊՀ ուսանողների սխրանքը բացահայտելու և նրանց հիշատակը հավերժացնելու կոչված առաջին ամբողջական ժողովածուի⁶ հրատարակումը նաև հետապնդել է երկրորդ վերամշակված հրատարակությունը նախապատրաստելու համար անհրաժեշտ հիմքեր ստեղծելու նպատակ: Դրան հաջորդել են երկու կոլեկտիվ մենագրություններ, որոնցում խնդրո առարկա թեման հետագա լրամշակման ու որոշակի մակարդակի է հասցվել⁷:

Շարժմանն ուսանողության մասնակցության վերաբերյալ նյութեր կան նաև պարբերական մամուլում⁸:

Ուսանողության մասնակցությունը Արցախյան պատերազմին առանձին ակնարկային հոդվածի նյութ է դարձել ազատագրական պայքարին նվիրված հանրագիտարանում⁹:

Ծնորհակալ աշխատանք է կատարել Լեռնային Ղարաբաղի պետական համալսարանի առաջին ռեկտոր Արպատ Ավանեսյանը¹⁰, որը Արցախում համալսարանի ստեղծումը համարում է ազատագրական պայքարի նվաճումներից և ՀՀ բարձրագույն կրթության համակարգի մեջ Արցախի համապատասխան ոլորտի ներառման կարևոր քայլերից մեկը:

Արցախում բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների հիմնադրման որոշ հիմնահարցերին են նվիրված Շ. Մ. Աբրահամյանի ու Ս. Վ. Դադայանի¹¹, Ս. Սուլեյմանյանի¹² և Ն. Սարումյանի¹³ հրապարակումները:

Տողերիս հեղինակը թեմայի առանձին հիմնահարցերի անդրադարձել է նաև առանձին հոդվածներով կամ զեկուցումներով¹⁴:

Խնդրո առարկա թեմայի վերաբերյալ հրապարակումներ կան նաև Արցախյան ազատագրական պայքարին և, մասնավորապես, նահատակներին նվիրված գրքերում ու ժողովածուներում, որոնց թվարկումը շատ տեղ ու ժամանակ կպահանջեր: Դրա անհրաժեշտությունը, կարծում ենք, չկա: Ներկայացվածից արդեն իսկ պարզ է, որ բավական նյութ է հավաքվել եղածն ամբողջացնելու և ընդհանրացնելու համար, ինչն էլ փորձել ենք անել սույն շարադրանքով:

Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի կողմից Լեռնային Ղարաբաղում վարվող խտրական քաղաքականության պատճառով այնպես է ստացվել, որ Արցախում բարձրագույն ուսումնական հաստատություն բացելը հենց սկզբից քաղաքականացվել է: Ադրբեջանցի բռնադատիչներն անգամ դա էին ուզում ծառայեցնել Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդագրական-ազգագրական կազմը հոգուտ ադրբեջանցիների փոխելու տասնամյակներ տևած քաղաքականությանը: Այդ մասին վկայում են

¹ Գրիգորյան Լ., Ընդհատակում..., Տես «Արցախի համալսարան», փետրվար-մարտ, 1998 թ.:
² Բալայան Ռ., Արցախի գոյապայքարում մեր ուսանողներն են..., «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 1, Ստեփանակերտ, 1998, էջ 73-76:
³ Բալայան Ռ., ԱրՊՀ շրջանավարտների հայրենասիրական խիզախումները Արցախյան ազատամարտում, «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում», N 5-6, Երևան, 2005, էջ 126-131, նույնի՝ ԱրՊՀ մտավորականությունը և Արցախյան հերոսամարտը, «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում», N 3-4, Երևան, 2006, էջ 96-97:
⁴ Սարգսյան Ս., Ուսանողներն ու Արցախյան գոյամարտը: «Հայ զինվոր» (ՀՀ ՊՆ պաշտոնաթերթ), թիվ 31(336) 5-12 օգոստոս, 2000թ.:
⁵ Աբրահամյան Հ., Ճակատագրին ընդառաջ(Փաստավավերագրական ակնարկ), Երևան, 2001:
⁶ Բալայան Վ. Ռ., Բալայան Ռ. Ա., Հարությունյան Մ. Ա., Հուշամատյան սխրանքի, Ստեփանակերտ, 2002:
⁷ Բալայան Վ., Բալայան Ռ., Հարությունյան Մ., Անկախության նվիրյալները: ԱրՊՀ ուսանողները Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի տարիներին, Եր., «Զանգակ-97», 2009, Բալայան Ռ, Սարումյան Ն., Հարությունյան Մ., Առստամյան Ա., ԱրՊՀ մասնակցությունը արցախյան ազատագրական պայքարին, Ստ., 2012:
⁸ Տես «Ապառաժ », N 3-4(80-81), 1-28 փետրվարի, 2003 թ., «Հայրենյաց պաշտպան», մարտ 2003 թ. և այլն:
⁹ Ուսանողությունը և դարաբաղյան ազատագրական պատերազմը: Տես Ղարաբաղյան ազատագրական պատերազմ. 1988-1994: Հանրագիտարան մեկ հատորով, Հ. Այվազյանի խմբ., Երևան, 2004, էջ 639-650:
¹⁰ Ավանեսյան Ա. Ս., ԼՂՊՀ (ԱրՊՀ). հայկական երկրորդ պետական համալսարան(1990-1994 թթ.), Ստեփանակերտ, 2008:
¹¹ Աբրահամյան Շ. Մ., Դադայան Ս. Վ., Սոցիալ-քաղաքական փիճակը Լեռնային Ղարաբաղում Ադրբեջանի մանկավարժական ինստիտուտի մասնաճյուղի բացման պահին, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 1(14), Ստեփանակերտ, 2007, էջ 3-8:
¹² Սուլեյմանյան Ս., Արցախի համալսարանի հիմնադրման ակունքներում, «Կրթությունը և գիտությունը Արցախում», N 3-4, Երևան, 2002, էջ 111-113
¹³ Սարումյան Ն. Պ., Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի գործունեությունը 1973-1974 թվականներին, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 1(17), Ստեփանակերտ, 2008, էջ 3-7
¹⁴ Հարությունյան Մ. Ա., ԱրՊՀ-ն Արցախյան ազգային-ազատագրական պայքարի տարիներին, ԱրՊՀ գիտական ընթերցումներ/ Ձեկուցումների հիմնադրույթներ 20-21 ապրիլի 2009թ.: Եր., «Զանգակ-97», 2009, 6-8, Հարությունյան Մ. Ա., Արցախի մայր բուհի ուսանողությունը հայրենիքի պաշտպանության դիրքերում, «Խտաղ կոլկասը՝ տարածաշրջանի զարգացման գործոն». ԼՂՀ և ՀՀ անկախությանը նվիրված միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Եր., 2011, էջ 235-244:

Ժամանակակիցները¹: 1932 թվականից Բաքվում գործող ԱՊՄԻ հայկական բաժինը 1969 թ. տնդափոխվեց Ստեփանակերտ: 1973 թ. մասնաճյուղի առաջին, 132 շրջանավարտների թողարկման տարում այն ձեռք բերեց առանձին բուհի՝ Ստեփանակերտի պետական մանկավարժական ինստիտուտի կարգավիճակ²:

Խորհրդային Ադրբեյջանի բռնատիրության պայմաններում ստեփանակերտյան բուհում կրթություն էր ստանում հիմնականում մեր մարզի երիտասարդության սերուցրը: Ուժեղ վերահսկողության պայմաններում այդ տարիներին մեր մարզի մտավորականության դարբնացում անթելված մնում էին ազատագրական պայքարի կայծերը, որոնք բնկվեցին ԽՍՀՄ-ում վերակառուցման ուղեգծի որդեգրումից ի վեր: Հասարակության մեջ տեղի ունեցող խմորումներն իրենց զգայուն արտահայտություններն ու դրսևորումները գտան Ստեփանակերտի բուհում: Ազատագրական պայքարի գաղափարներով տարվեցին ուսանողները, որոնք գաղտնաբար իրենց ջանքերն էին գործադրում գաղափարաքարոզչական ու կազմակերպական աշխատանքների ուղղությամբ:

Դեռևս 1986 թ. ապրիլից ընդհատակում գործող «Արցախական միության» աշխատանքներին մասնակցում էին ուսանողներ, որոնք պայքարի փորձ ձեռք բերեցին ու ազատագրական պայքարի կրողներ դարձան, հետագայում ստանձնելով ուսանողության կազմակերպման, գաղափարական կողմնորոշման և իրենց հետևից տանելու առաքնությունը:

Դասախոսական կազմին Շարժմանը ներգրավելու համար հարկ եղավ որոշակի աշխատանք տանել³:

1988թ. փետրվարին, երբ արցախահայությունը ոտքի ելավ մայր Հայաստանի հետ վերամիավորվելու պահանջով, Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտի հայկական բաժնին հակադրվեց ադրբեյջանականը⁴:

Բնականաբար, պայքարի ելած հարազատ ժողովրդի գաղափարական ուղղորդումից անմասն չէր մնում նաև Ստեփանակերտի բուհի դասախոսական կազմը, հատկապես՝ նրա քաղաքականապես առավել ակտիվ մասը: Բավական է հիշել, որ 1988 թ. փետրվարի 13-ի առաջին հանրահավաքը, որն առանց ուսանողության ակտիվ մասնակցության դժվար է պատկերացնել, բացել է մանկավարժական ինստիտուտի դասախոս Գրիգորի Աֆանասյանը: Իսկ երբ ԼՂԻՄ մարզխորհրդի արտահերթ նստաշրջանը փետրվարի 20-ին ընդունեց պատմական որոշումը, որը դարձավ ընդհատակից Շարժման դուրս գալու և համաժողովրդական պայքարի ծավալման ազդակը, «մանկավարժական ինստիտուտի պրոֆեսորադասախոսական ողջ կազմը դարձավ մեր ժողովրդի գաղափարաքաղաքական խոսափողը»⁵:

1988-ի փետրվարի 27-29-ին Սուվգայիթում հայերի ցեղասպանությունը ցնցեց համայն հայությանը, այդ թվում և մեր բուհի հայկական բաժնի դասախոսներին և ուսանողներին: Լարված իրավիճակում ադրբեյջանցի դասախոսների և ուսանողների անբարտապան պահվածքը, պատժողի և հաղթողի ցուցադրական կենցաղը խորացնում էին թշնամանքը: Արցախահայ մտավորականության զգալի մասը իր մտավոր ու կազմակերպական ունակություններն ի սպաս դրեց ադրբեյջանական բռնատիրությունից ազատագրվելու պայքարին:

Տարերքի մեջ էր ուսանողությունը: Այն աստիճանաբար դառնում էր պայքարի շարժիչ ուժերից մեկը: Ուսանողության գործողությունները համակարգելու և ջանքերը համախմբելու նպատակով Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտում ստեղծվեցին ընդհատակյա կազմակերպություններ և միություններ, որոնք գաղափարաքարոզչական նշանդուն աշխատանք էին ծավալել: Պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի մի շարք ներկայացուցիչներ աջակցում և խրախուսում էին քաղաքականապես ակտիվ երիտասարդներին: ԽՍՀՄ տարբեր վայրերից, հատկապես Մոսկվայից, Լենինգրադից թղթակիցներ էին գործուղվում Արցախ, ովքեր նախնական գաղափարական մշակման ենթարկվելով Բաքվում, հիմնականում միակողմանիորեն, Խորհրդային Միության կայսերապետական շահերի ու ադրբեյջանական նենգափոխումների շրջանակներում էին ներկայացնում Արցախում տեղի ունեցող իրադարձությունները:

Ճշմարտությունը հանրության լայն խավերին ու ԽՍՀՄ ղեկավարներին հասցնելու համար հորդաց դասախոսների հեռագրերի ու նամակների հոսքը Մոսկվա, այնուհետև հրապարակվեցին

¹ Խանյան Սոկրատ, Արցախի պետական համալսարանը ազգային ազատագրական պայքարում: Տես «Արցախի համալսարան», փետրվար-մարտ, 1998 թ.:
² Տես կրթությունը, մշակույթը և սպորտը Արցախում(տպագրված է ԼՂՀ կրթության, մշակույթի և սպորտի աշխատողների առաջին համագումարի աղթիվ), Երևան, 2006, էջ 74:
³ Գրիգորյան Լ., Արցախի պետական համալսարանը՝ Արցախյան շարժման գաղափարաքաղաքական կենտրոն, «Հայրենյաց պաշտպան» (ԱՊՎ միության պաշտոնաթերթ), մարտ 2003 թ., էջ 3-4:
⁴ Խանյան Ս. Ա., Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը, «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), Ստեփանակերտ, 2007, էջ 3:
⁵ Գրիգորյան Լ., Արցախի պետական համալսարանը՝ Արցախյան շարժման գաղափարաքաղաքական կենտրոն, «Հայրենյաց պաշտպան», մարտ 2003 թ., էջ 8:

նրանց թղթակցություններն ու հոդվածները «Նտրիդային Ղարաբաղ» և այլ պարբերականներում: Ժամանակին օրագրային գրառումներ կատարած դասախոս Լ. Գրիգորյանի վկայությամբ Մեղա Ղազանչյանն այն «նզակի դասախոսներից էր, որ իր ողջ աշխատավարձը օգտագործում էր՝ հեռագրեր հղելով Գորբաչովին»¹: Կարելի է նշել Հ. Գրիգորյանի, Ա. Մխիթարյանի և Լ. Գրիգորյանի հրատարակումը մարզային թերթի 1988 թ. մարտի 18-ի համարում, Ս. Դադայանի և Ս. Խանյանի բողոք-նամակը ադրբեջանցի վայ-գիտնականներից մեկի գրքի հանիրավի կարևորման դեմ և այլն:

Ուսանողներին և դասախոսներին ավելի ու ավելի հաճախ կարելի էր տեսնել հանրահավաքներում ու ցույցերում: Բուհից առաջին հեռագիրը Գորբաչովին, ըստ Լ. Գրիգորյանի, ուղարկվել էր 200 ուսանողների ստորագրությամբ²: Դասախոսներ Հ. Գրիգորյանի, Գ. Աֆանասյանի, Ա. Մխիթարյանի, Հ. Մովսիսյանի, Ս. Դադայանի, Կ. Արամյանի, Ռ. Բալայանի, Շ. Աբրահամյանի, Ս. Ղազանչյանի, Լ. Գրիգորյանի, Ս. Խանյանի և ուրիշների բովանդակալից ելույթներում հիմնավորվում էին արցախահայության պայքարի արդարացիությունն ու անշրջելիությունը:

Հայ դասախոսների ծրագրերի ու անելիքների մասին հստակ պատկերացում է տալիս ժամանակակիցը³:

Ադրբեջանի ղեկավար շրջանները ձգտում էին ամրապնդել ադրբեջանցիների դիրքերը Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտում և պարապմունքները համատեղ շարունակելու անվան տակ 1988-ի ապրիլ ամսվա սկզբին Շուշիից, Ադդամից և այլ շրջկենտրոններից հատուկ ավտոբուսներով Ստեփանակերտ տեղափոխելով ադրբեջանական բաժնի ուսանողներին: Դրանով Բաքուն հույս ուներ հակակշիռ ստեղծել հայ ուսանողությանը և խոչընդոտել նրա ակտիվության դրսևորումներին:

Սակայն մայիսի սկզբներին իրավիճակը մարզում վերստին սրվեց: Շուշի քաղաքից հայ բնակչությունը, մահվան սպառնալիքի տակ, բռնատեղահանվեց իր ծննդավայրից: Ստեփանակերտում անարդար վերաբերմունքից ու հարևանների կամայականություններից վրդովված ցուցարարները պատասխան քայլերի դիմեցին: 150-ից ավելի ստեփանակերտցի երիտասարդներ մտան ինստիտուտ, միացան հայ ուսանողներին և անվտանգության նկատառումներով առաջարկեցին ադրբեջանցի ուսանողներին խաղաղությամբ ազատել բուհը: Դա թերևս միակ ուղին էր ադրբեջանցիների նոր սադրանքներից խուսափելու համար: Հայ երիտասարդները հանդես բերեցին զսպվածություն ու վճռականություն, որից քար էին կտրել անգամ ՊԱԿ-ի աշխատակիցները: Ադրբեջանական ԽՍՀ իշխանությունները, Մոսկովյան հովանավորների հետ միասին նման առիթներ էին որոնում Ստեփանակերտի բուհը փակելու համար, ինչը նրանց հաշվարկներով, կոթույացներ Արցախյան շարժման գաղափարական ներուժը: Ընդ որում, իհարկե, ոչ պատահականորեն ադրբեջանական բաժինը մնաց փոթորկվող Արցախում, տեղափոխվելով Շուշի, իսկ հայկական բաժինը հեռացվեց Շարժման կիզակետից, 1988-ի նոյեմբերի սկզբին տեղափոխվելով Վանաձոր (Կիրովական):

Դեպքերի ընթացքը ցույց էր տալիս զինված ինքնապաշտպանության անխուսափելիությունը, որովհետև Ադրբեջանական ԽՍՀ ղեկավարների ռազմատենչ հայտարարությունները, հայ բնակչության բնատեղահանությունները և անմեղ մարդկանց արյունահեղությունը, դաժան շրջափակումը արդեն իսկ պատերազմի ազդանշաններ էին: Ուսանողությունն ընդհատակում քայլեր էր ձեռնարկում զինված կամավորական ջոկատ ստեղծելու ուղղությամբ, որոնք ուղիղ համեմատական էին դեպքերի աստիճանական զարգացմանը և, իհարկե, զինված ինքնապաշտպանության անհրաժեշտության ու անխուսափելիության մեջ մարդկանց(մինչև իսկ ուսանողության լայն շրջաններին) համոզելու հաջողությանը: Ուսանող ակտիվիստներից Ալիկ Սարգսյանի վկայությամբ՝ 1988 թ. աշնանը ուսանողական միջավայրում արդեն ձևավորվել էր մի քանի հոգուց բաղկացած մարտական միջուկ, ովքեր, անհրաժեշտության դեպքում, պատրաստ էին զենք վերցնել, սակայն դեռևս լուծված չէր զենքի ու զինամթերքի հարցը: Այդ ջոկատը վերջնական ու կայուն կերպով կազմավորվեց, երբ ուսանողությունը տեղափոխվեց Վանաձոր, ուր բարենպաստ պայմաններ կային կազմակերպչական աշխատանքներ տանելու համար: Ապագա ջոկատի կորիզը կազմող 6-7 երիտասարդները հասցրին ծանոթանալ Շարժման տեղական ակտիվիստների հետ, իսկ երեկոներին Պոլիտեխնիկի մարզադահլիճում գաղտնի արևելյան մարզաձևեր պարապել, այսինքն արդեն պատրաստվում էին առաջիկա մարտական առաջադրանքներին⁴:

¹ Գրիգորյան Լ., Արցախի պետական համալսարանը՝ Արցախյան շարժման գաղափարաքաղաքական կենտրոն, «Հայրենյաց պաշտպան», մարտ 2003 թ., էջ 8:
² Գրիգորյան Լ., Արցախի պետական համալսարանը՝ Արցախյան շարժման գաղափարաքաղաքական կենտրոն, «Հայրենյաց պաշտպան», մարտ 2003 թ., էջ 3:
³ Խանյան Ս. Ա., Ազգային-ազատագրական պայքարի թեմ օջախը: «ԱրՊՀ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), Ստեփանակերտ, 2007, էջ 4:
⁴ Տես «Կաճառ» գիտական կենտրոնի արխիվ, գործ 18, թ. 1, եր. ա:

Սպիտակի 1988 թ. դեկտեմբերի 7-ի երկրաշարժից կիսախարխուլ դարձավ Կիրովականի մանկավարժական ինստիտուտի շենքը: Այլևս նախկին ՍՄԻ-ի կոլեկտիվի մնալն այնտեղ անհնարին էր: Դասախոսների և ուսանողների մեծամասնությունը դեկտեմբերի 8-ին վերադարձավ Ստեփանակերտ: Ծարժման ակտիվիստ ուսանողները կամավոր մեկնեցին աղետի գոտի և օգնության ձեռք մեկնեցին աղետյալ հայրենակիցներին:

ԼՂԻՄ կառավարման հատուկ կոմիտեի ղեկավար Ա. Վոլսկին ստեղծված կացությունից ելքը համարեց Ստեփանակերտի մանկավարժական ինստիտուտը Կիրովականի պետական մանկավարժական ինստիտուտի բաժանմունքի վերափոխելը: Այդ քայլը պետք է դիտարկել Արցախի արտադրական ձեռնարկությունները և մշակութային հիմնարկները Ադրբեյջանական ԽՍՀ ենթակայությունից հանելու և Հայկական ԽՍՀ ենթակայությանը հանձնելու այն ուղղությամբ համատեքստում, որը փորձում էր իրականացնել ԼՂԻՄ հատուկ կառավարման կոմիտեն:

Աղետալի երկրաշարժի, շրջափակման, ադրբեյջանցիների չդադարող ահաբեկչությունների և լարված քաղաքական իրադրության պայմաններում ԿՄԻ Ստեփանակերտի բաժանմունքը շարունակում էր մասնագետների ամենամյա թողարկումը: Այսպես, 1987-1988 ուս. տարում թողարկվել է 266 մասնագետ, 1988-1989-ին՝ 229, 1989-1990-ին՝ 260, 1990-1991-ին՝ 239, 1991-1992-ին՝ 146¹:

1989 թ. գարնանը ձեռնարկվեցին ուսանողությանը կազմակերպելու և ջանքերը համալսմանը քայլեր: Դրա համար անհրաժեշտ էին միավորող գաղափար և ծրագրված ու նպատակաուղղված գործելակերպ, որը կանոնակարգված պիտի լիներ կանոնադրությամբ: Այդ խնդիրը լուծելու համար հիմնադրվեց Հայոց ընկերավարական արցախական կուսակցությունը(ՎՐԱԿ), որը առաջադրել էր ռազմաքաղաքական խնդիրներ: Ակտիվիստ ուսանողները 1988-ի մարտ ամսում երդվեցին ԱԸԿ-ի Ծրագրի, կանոնադրության, զենքի և եռագույն դրոշի վրա: Դա, փաստորեն, դարձավ նրանց զինվորական ու կուսակցական երդումը:

Կուսակցության շարքերն ընդլայնելու նպատակով գաղափարական աշխատանք ծավալվեց ուսանողության շրջանում: Ուսանող-ակտիվիստները գործում էին շատ զգույշ, ՊԱԿ-ի լրտեսներից գաղտնի մնալու և պատահական մարդկանցից զերծ մնալու նպատակով: Իսկ ընտրությունը կատարվում էր խիստ չափանիշներով: Մի քանի ամիս անց արդեն ԿՄԻ Ստեփանակերտի բաժանմունքում զգալի էր ընդհատակյա կազմակերպության աշխատանքը: ԱԸԿ-ի հետքերը թաքցնելու նպատակով որոշվում է ստեղծել երիտասարդական կազմակերպություն, որը կոչված էր նոր անդամներով համալրել կուսակցությունը և փոխարինելու արդեն իսկ հեղինակազրկված կոմերիտիությանը: Այդպես ստեղծվում է Արցախյան ուսանողներիտասարդական միությունը(ԱՌԻԵՄ): Ակտիվիստներից Ալիկ Սարգսյանի վկայությամբ՝ մինչև 1989 թ. աշունը ձևավորվել էր նաև ուսանողական «ջոկատը», որը դեռ գործունեություն չէր սկսել²:

Ուսանողական ջոկատի գործունեության սկիզբ կարելի է համարել 1989 թ. աշունը, երբ կապ հաստատելով Բերդաձորի ինքնապաշտպանության խորհրդի(ԲԻԽ) հետ, 10-15 մարդուց կազմված առանձին խմբերով, շինջոկատի պատրվակի տակ, ուսանողները 10-20 օրով մեկնում էին Բերդաձոր ու զինված հերթապահություն տանում ենթաշրջանի 4 գյուղերում: Այն ժամանակ մշտական հրամանատար չկար, այն ընտրվում էր առաջադրանքը կատարելուց առաջ, հենց առաջադրանքը կատարելու վայրում: Ընդհանուր հրամանատարը Արկադի Կարապետյանն էր, որի հետ համաձայնեցվում էր ամեն մի գործողություն, իսկ որոշում կայացնելիս հաշվի էր առնվում բոլոր մասնակիցների կարծիքը:

Գաղափարաքաղաքական գործունեությունից զատ ուսանողները զբաղվում էին նաև պարտիզանական գործողություններով, ավելի հաճախ՝ զենքի ու զինամթերքի հայթայթում և տեղափոխում, դիվերսիոն գործողություններ սահմանամերձ բնակավայրերում, ուր նաև շփումների մեջ էին մտնում տեղի բնակիչների հետ՝ վստահելի մարդիկ գտնելու նպատակով:

Երբ 1990 թ. գարնան վերջին ռազմաքաղաքական գործունեություն վարող ուսանողները ավարտում էին բուհը, որոշեցին մի հաստատական, վստահելի մարդ թողնել տեղում, հանձնել Ֆելիքս Գաբրիելյանի, որը պիտի շարունակեր աշխատանքներն ուսանողների հետ, իսկ իրենք գնալ Արցախի շրջանները, տեղերում գործելու և ընդհատակյա կամավորական ջոկատներ ստեղծելու նպատակով: Ալիկ Սարգսյանն ու Արմեն Բաբայանը բուհն ավարտել էին, իսկ Մհեր Բեգլարյանն ու Նորայր Դանիելյանը տեղափոխվեցին անհատական ուսուցման կարգի, որպեսզի միասին մեկնեին Մարտակերտի շրջան, որը, նրանց իսկ գնահատմամբ՝ Արցախյան շարժման թույլ օղակն էր, թեև մարզի ամենամեծ վարչատարածքային միավորն էր³: Ա. Բաբայանը և Ն. Դանիելյանը գործում էին ներքին(հարթավայրային) գյուղերի, իսկ Ա. Սարգսյանն ու Մ. Բեգլարյանը վերին(լեռնային)

¹ Խանյան Ս. Ա., Ազգային-ազատագրական պայքարի թեժ օջախը, «ԱրՊՏ գիտական տեղեկագիր», N 2(15), ստեփանակերտ, 2007, էջ 5:
² Տես «Կաճառ» գիտական կենտրոնի արխիվ, գործ 18, թ. 1, եր. ա:
³ Տես «Կաճառ» գիտական կենտրոնի արխիվ, գործ 18, թ. 1, եր. բ:

գյուղերի ենթաշրջաններում: Միաժամանակ, շրջիկ ջոկատով նրանք մարտական առաջադրանքներ էին կատարում Արցախի մյուս շրջաններում, հակառակորդին անպատիժ չթողնելու և ծայրամասային գյուղերի բնակիչներին հակառակորդի հարձակումներից պաշտպանելու նպատակով: 1990 թ. հոկտեմբերին ուսանողների ջոկատի մարտիկների մի մասը ձերբակալվեց Մարտակերտի շրջանի Քաջավան գյուղում:

1990թ. օգոստոսի 11-ին ՀՀԱԿ-ի աջ թևի հիմքի վրա Հ. Խաչատրյանի նախաձեռնությամբ հիմնադրվել է Հայ ազգայնականության ճակատ (ՀԱՃ) ռազմաքաղաքական կազմակերպությունը, որի գաղափարախոսության հիմքը Գարեգին Նժդեհի «Յեղակրոն» ուսմունքի հիմնադրությունն են: Կազմակերպության մեջ, ընդգրկվել են մեծ թվով ուսանողներ, որոնք գաղափարաքաղաքական աշխատանքներից բացի(1990-91 թթ. հրատարակվել է «Ավետյաց Երկիր» թերթը) մասնակցել են նաև պաշտպանական ու ազատագրական մի շարք մարտական գործողությունների:

Հայրենիքի պաշտպանության նպատակով ավելի քան 400 ուսանողներ և բազմաթիվ դասախոսներ մարտադաշտ ելան ու իրենց հայրենասիրական ու քաղաքացիական պարտքը կատարեցին... Ուսանողներն աչքի ընկան Բերդաձորի ենթաշրջանի, Հաղրութի ու Շահումյանի շրջանների ծայրամասային գյուղերի պաշտպանության ընթացքում: Ուսանողներ Է. Բարսեղյանի, Լ. Կարապետյանի, Ի. Հասրաթյանի և այլոց անձնական օրինակն ու խիզախումները ոգեշնչման աղբյուր էին բազմաթիվ ազատամարտիկների համար, ովքեր տոգորվում էին անարգ թշնամուն ջախջախելու, Արցախի սահմաններից հեռու շարունակելու վճռականությամբ: Ուսանողներն առանձնահատուկ հակում ցուցաբերեցին դեպի ռազմական գործը, ինչի շնորհիվ նրանց հաջողվեց կարճ ժամանակամիջոցում ձեռք բերել ռազմական գերագանց գիտելիքներ, մարտական տեխնիկային տիրապետելու ունակություններ և, իհարկե, տարբեր ստորաբաժանումներ դնկավարելու փորձ ու հմտություն: Նրանցից շատերը հետմահու արժանացել են կառավարական պարգևների ու մարտական շքանշանների:

Այս օրերին, նրբ հակամարտության գոտում ավելի քան երկու տասնամյակ հայտարարվող հրադադարի պայմաններում հակառակորդը պարբերաբար հաճակումներ ու ոտնձգություններ է կատարում հայկական զինված ուժերի բնագծերի վրա, իսկ ժամկետային զինծառայողները սխրալից գործողություններով հակահարված են հասցնում արտասահմանում հատուկ պատրաստություն անցած ադրբեջանական ընտրագործին, ուղղակի պահանջված է Արցախյան պատերազմի հերոսական դրվագների ու աչքի ընկած ազատամարտիկների օրինակելի վարքի հանրահռչակումը: Այս ազգանպաստ գործում իր ուրույն տեղն ունի Արցախի մայր բուհի դերի վերախմաստավորումը: Եթե Երևանի պետական համալսարանի դերը ներկայացվել է մի առանձին ժողովածուով¹, ապա մեր պարագայում մեկ հրատարակությամբ բավարարվելը ճիշտ չէր լինի, այսինքն՝ հասունացել է ամբողջական ու կոլեկտիվ մենագրության կամ ժողովածուների հրատարակման պահը, ինչի արդյունավետ օգտագործումը լուրջ ներդրում կլինի երիտասարդ սերնդի ռազմահայրենասիրական դաստիարակության գործում...

Տեղեկություններ հեղինակի մասին.

Մհեր Հարությունյան - պ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ պատմության ամբիոն

E-mail: hamher@yandex.ru, kachar.gk.shushi@mail.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ., Վ.Ավանեսյանը:

¹ Երևանի պետական համալսարանը արցախյան գոյամարտում /ԵՊՀ, Հայագիտ. հետազոտ. ին-տ.; Խմբ.՝ Ա. Սիմոնյան Եր., ԵՊՀ, 2011, 256 էջ: